

Agnieszka Pilch ► Iwona Duda

VADEMECUM AAC

– porozumiewanie się
z osobami o złożonych potrzebach
w komunikowaniu się

IWS

W opracowaniu użyto symboli:

Picture Communication Symbols

PCS and Boardmaker are trademarks of Tobii Dynavox LLC. All rights reserved. Used with permission

Widgit

Symbole Widgit @ Widgit Software 2002 – 2023 www.widgit.com

MÓWik

CC © Symbole MÓWik

ARASAAC

Wykorzystane zasoby są własnością rządu Aragonii i zostały stworzone przez zespół ARASAAC dla ARASAAC Open Classroom (<https://aulaabierta.arasaac.org/>), który rozpowszechnia je na licencji Creative Commons (BY-NC-SA)

MAKATON

Symbole i gesty Makaton pochodzą z materiałów ze strony www.makaton.pl

Piktogramy

Piktogramy – provider – Maria Podeszewska zgodnie z cesją z SPSM Umea/Sweden

Symbole Blissa

Zasoby Blissymbol oparte są na Międzynarodowym Autoryzowanym Słowniku Blissymbolics Communication (BCI-AV) i są objęte licencją Creative Commons Attribution-Share Alike 3.0 Unported License. Na podstawie pracy Blissymbolics Communication International (BCI) dostępnej na stronie www.blissymbolics.org

© Copyright by Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2024

© Agnieszka Pilch i Iwona Duda

Komunikowanie się jest jedną z najważniejszych umiejętności opanowywanych przez człowieka. „Człowieczeństwo rodzi się w komunikacji. Jeśli doświadczamy głównie komunikowania się z dystansem, obiektywnego i bezosobowego, możemy ukształtować się całkiem jednostronnie, ale jeśli nasze komunikowanie się jest zasadniczo oparte na bliskości, podtrzymujące i interpersonalne, mamy szansę w większym stopniu rozwinąć nasz ludzki potencjał” (Stewart, 2002). Umiejętność komunikowania się z innymi odgrywa kluczową rolę w życiu każdej osoby.

Co to jest AAC?

Komunikacja wspomagająca i alternatywna (AAC, augmentative and alternative communication) to funkcjonalne korzystanie z narzędzi i sposobów porozumiewania się (do rozumienia i nadawania komunikatów w mowie i piśmie), które wspiera, uzupełnia lub zastępuje mowę. To w szczególności korzystanie z pomocy komunikacyjnych ze znakami graficznymi, w tym urządzeń z syntezatorem mowy lub nagranyymi komunikatami oraz znaków manualnych lub przestrzenno-dotykowych.

AAC to pojęcie używane często do opisanie metod komunikacji, które są wykorzystywane jako dodatkowa pomoc w przypadku zaburzeń porozumiewania się z pomocą mowy. Mogą znacząco poprawić komunikację i należy je wprowadzić zaraz po identyfikacji problemu. AAC to systemy oparte na znakach i gestach oraz pomocach ułatwiających porozumiewanie się, począwszy od tablic papierowych do urządzeń opartych na technologii komputerowej. AAC może być pomocne w rozumieniu mowy i nadawaniu czytelnych komunikatów (ekspresji językowej).

Kim jest osoba o złożonych potrzebach w komunikowaniu się?

Wśród osób z niepełnosprawnością sporą grupę stanowią osoby z różnymi problemami w komunikacji, związanymi często z opóźnionym rozwojem mowy lub jej brakiem. **Osoby o złożonych potrzebach w komunikowaniu się** to osoby niemówiące lub posługujące

się mową w ograniczonym stopniu, które napotykają na bariery w porozumiewaniu się. Wymagają one specjalnych strategii i narzędzi AAC, które umożliwią im komunikowanie się z otoczeniem oraz aktywne uczestnictwo w życiu społecznym.

Opublikowane w 2013 roku badania przeprowadzone w Wielkiej Brytanii przez Communication Matters pokazują, że wśród potrzebujących wsparcia AAC przeważają osoby dorosłe. Są to zarówno osoby niemówiące od urodzenia, jak i te, które stały się niepełnosprawne w okresie dorosłości. Do tej grupy należą także osoby, które czasowo nie mogą porozumiewać się werbalnie np. w trakcie leczenia.

- z Alzheimerem/demencją 23.2%
- z Parkinsonem 22.1%
- ze spektrum autyzmu 18.9%
- z niepełnosprawnością intelektualną 13.3%
- po udarze/wylewie 9.9%
- mózgowym porażeniem dziecięcym 4.5%
- z uszkodzeniem mózgu 2%
- z głęboką wieloraką niepełnosprawnością 2%
- ze stwardnieniem bocznym zanikowym 1%
- innymi problemami 2.5%

Źródło: Shining a light on Augmentative and Alternative Communication (2013).

Wszystkie osoby o złożonych potrzebach w komunikowaniu się, które w codziennym porozumiewaniu się korzystają ze wspomagających i alternatywnych metod porozumiewania się, nazywane są **użytkownikami AAC** bądź coraz częściej, **osobami używającymi AAC**.

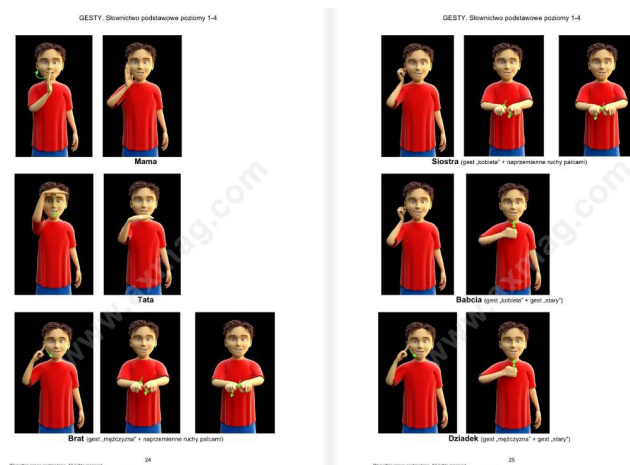
Systemy komunikacji wspomagającej i alternatywnej

Wśród znanych i wykorzystywanych w Polsce systemów komunikacji wspomagającej i alternatywnej przyjmuje się umownie podział na:

1. oparte na gestach (tzw. manualne),
2. graficzne,
3. przestrzenno-dotykowe.

Systemy komunikacyjne oparte na gestach, są często spotykane i towarzyszą w sposób naturalny w rozwoju języka. Małe dzieci używają gestu wskazywania, kręcą głową na *nie*, kiwają na *tak* i machają ręką mówiąc *papa*. Gestykulacja osób dorosłych znacząco podnosi jakość i jasność przekazu kierowanego do innych. Wśród zalet wykorzystania gestów w komunikacji należy wymienić nadanie rozmowie dynamiki oraz ułatwienie i wzmocnienie ekspresji językowej. Mogą być wykorzystywane równoległe z innymi systemami. Są alternatywą dla osób, które odrzucają inne systemy komunikowania się. Nawet osoby z mózgowym porażeniem dziecięcym, mimo wielu ograniczeń ruchowych towarzyszących tej niepełnosprawności, chętnie korzystają choćby z kilku gestów, gdyż nie wymagają one żadnych dodatkowych pomocy. By komunikacja z pomocą gestów była skuteczną, muszą być znane w środowisku, w którym przebywa ich użytkownik.

Do znaków manualnych zaliczany jest **Makaton**, którego słownik dotyczący najważniejszych pojęć dnia codziennego zawiera zarówno gesty, jak i symbole graficzne. To metoda wspomagająca porozumiewanie się osób z zaburzeniami mowy i języka. Polska wersja Makaton w dużej mierze jest oparta na Polskim Języku Migowym. Gesty w Makatonie są proste i czytelne. Są to głównie znaki ikoniczne, czyli takie, które ze względu na swoje analogie do rzeczywistych przedmiotów i czynności są łatwo rozpoznawalne. Doświadczenie pokazuje, że nawet osoby z ograniczeniami w zakresie motoryki kończyn górnych są w stanie opanować wiele z tych znaków.

Przykład gestów Makatonu. Źródło: Zbiory własne autorki polskiej wersji Makatonu dr BB. Kaczmarek.

Systemy komunikacyjne oparte na znakach graficznych są najbardziej popularnymi systemami używanymi w AAC. Znaki graficzne można pokazywać zarówno ręką, palcem, wskaźnikiem, jak i wzrokiem. Dobór rodzaju grafiki, poziomu jej abstrakcji, wielkości, kolorystyki, kontrastów, ilości znaków na stronie zależy od potencjału intelektualnego osoby oraz jej możliwości motorycznych i percepcyjnych (np. użytkownicy z problemami wzrokowymi będą potrzebować większych znaków, być może na ciemniejszym tle oraz wyraźniejszych kontrastów).

Komunikację z dziećmi młodszymi lub osobami o obniżonym potencjale intelektualnym mogą ułatwić zdjęcia (np. osób, miejsc, przedmiotów codziennego użytku, fotografie czynności dnia codziennego itp.). Mogą to być także obrazki, nawet narysowane odręcznie, które w uproszczony i czytelny sposób zobrazują potrzebne pojęcia. Istnieją także gotowe propozycje zbiorów symboli graficznych, między innymi Picture Communication Symbols (PCS), Piktogramy, Makaton, Mówik, WSL firmy Widgit, symbole ARASAAC oraz bardzo abstrakcyjne symbole Bliss.

Symbole Picture Communication Symbols tzw. PCS to baza ponad dwudziestu tysięcy czarno-białych (czarne kontury na białym tle) i kolorowych obrazków uporządkowanych w takie kategorie, jak: osoby, czasowniki, symbole opisowe, jedzenie, czas wolny, rzeczowniki itd. Każdy symbol jest opatrzony napisem nad obrazkiem. Symbole przedstawiają pojedyncze słowa, często używane zwroty, zdania i zestawy zdań, które mogą być wykorzystywane w różnych sytuacjach. Symbole PCS zawarte są w bazie programu Boardmaker, który w łatwy, przystępny i szybki sposób umożliwia tworzenie różnorodnych pomocy ułatwiających porozumiewanie się użytkownikom AAC.

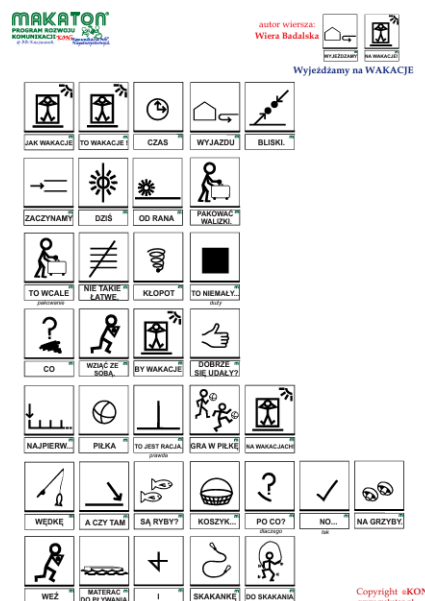
Przykład symboli PCS. Źródło: Materiały własne A. Pilch.

Piktogramy są systemem obrazkowo-znakowym, który ma określoną formę gramatyczną, zasady konstruowania znaków i zasady ich użycia. Szczególną cechą, wyróżniającą je spośród innych ilustracji figuratywnych, jest konsekwencja stylistyczna białej figury na czarnym tle. Nad każdym piktogramem widnieje biały napis.

Przykład piktogramów. Źródło: Zbiory własne autorki polskiej wersji Piktogramów M. Podeszewskiej.

Znaki graficzne w **Makatonie** stanowią graficzną reprezentację pojęć. Symbole przedstawiane są za pomocą czarnych liniowych obrazków na białym tle. Zostały tak pomyślane, by można je było bez większego trudu narysować odręcznie. Znaki graficzne nie obejmują napisów, ale można je umieszczać pod znakami.

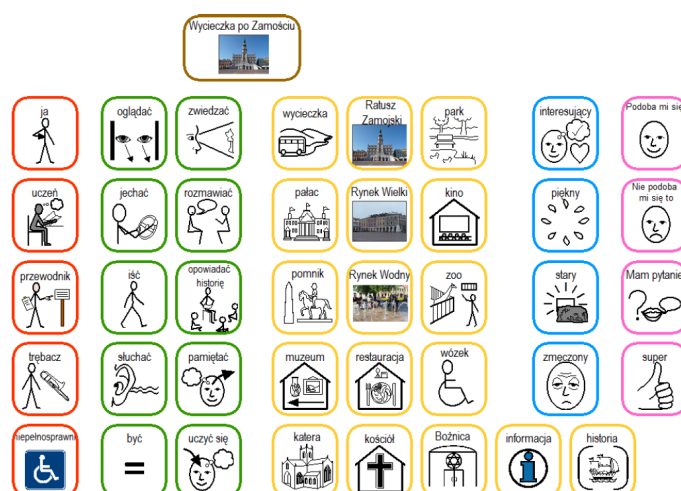
Przykład symboli Makatonu. Źródło: Zbiory własne autorki polskiej wersji Makatonu dr BB. Kaczmarek.

MÓWik to baza ponad 12 000 symboli opracowanych w Polsce: czarno białych i ich kolorowych odpowiedników, które znajdują się w oprogramowaniu komunikacyjnym o tej samej nazwie.

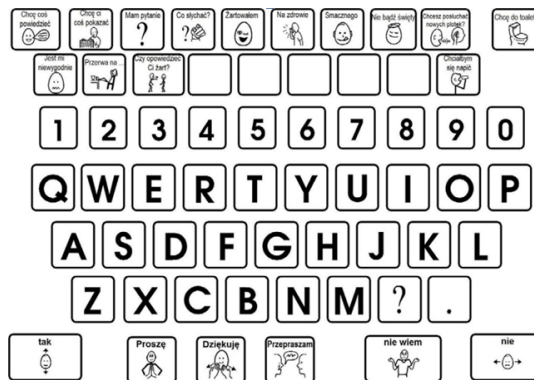
Przykład symboli MÓWik. Źródło: Materiały własne A. Pilch.

Kolejną dostępną w Polsce bazą symboli jest **Widgit Literacy Symbols** tzw. **WSL**. To baza czarnych, konturowych obrazków na białym tle oraz ich kolorowej wersji, które przedstawiają najważniejsze pojęcia niezbędne w komunikacji. Zawarta jest w programie SymWriter. Zawiera ponad 12 000 obrazków i ciągle się rozwija. W Widgicie symbole mogą być opatrzone tzw. wskaźnikami liczby mnogiej, czasu przeszłego i przyszłego oraz stopnia wyższego i najwyższego.

Przykład symboli Widgit. Źródło: Materiały własne A. Pilch.

Niektórzy użytkownicy AAC komunikując się z innymi posługują się pismem np. piszą odręcznie lub w edytorze tekstowym. Dzięki synteзаторom mowy, pisane słowa mogą automatycznie zamieniać się na mowę dźwiękową, np. w telefonach lub tabletach. Inną z opcji jest układanie wyrazów poprzez wskazywanie liter na tablicy literowej.

Przykład tablicy literowej. *Zbiory własne A. Pilch.*

Znaki przestrzenno-dotykowe, czasami nazywane trójwymiarowymi, mają pomóc w przejściu od stadium komunikacji przedsymbolicznej do porozumiewania się za pomocą symboli możliwie abstrakcyjnych i w nabywaniu formalnego systemu językowego. Symbolami takimi mogą być zarówno realne przedmioty, jak i ich fragmenty czy też miniatury. Mogą to być także sztucznie utworzone symbole, czy też znaki mające np. jedną lub dwie cechy wspólne z desygnatem. Wykorzystywać je można w tworzeniu systemu komunikacji z osobami z problemami widzenia i w niektórych przypadkach u osób z deficytami intelektualnymi.

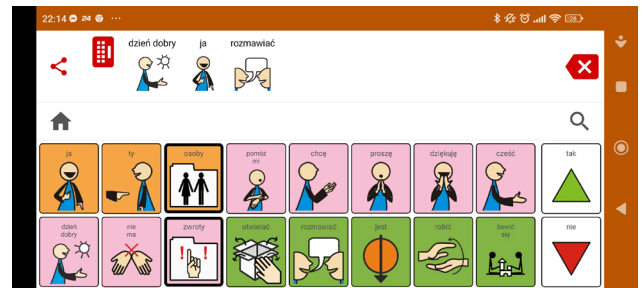
Technologia w AAC

Od lat coraz większą rolę w komunikowaniu się osób niemówiących odgrywają pomoce do komunikacji głosowej (VOCAs, voice output communication aids), zwane także urządzeniami generującymi mowę (SGDs, speech-generating devices). Są to zaawansowane technologicznie pomoce wspomagające komunikację, wytwarzające mowę dla osoby, która ma ograniczone możliwości komunikowania się głosem lub nie ma go wcale.

Indywidualne pomoce do komunikacji

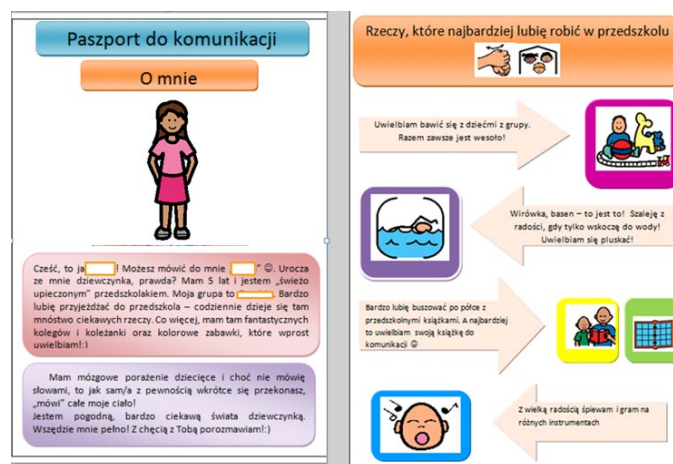
Każdy użytkownik AAC posiada swoje indywidualne pomoce do komunikacji. Mogą to być:

1. Książka do komunikacji lub urządzenie elektroniczne ze specjalistycznym oprogramowaniem, np. tablet.

Źródło: Materiały własne A. Pilch.

2. Paszport komunikacyjny z najważniejszymi informacjami o użytkowniku AAC: jego preferencjach, rodzinie, sposobie komunikowania się, dostępie do komunikacji.

Źródło: Materiały własne I. Duda.

W jaki sposób użytkownik AAC może wskazywać symbol, obsługiwać urządzenia do komunikacji?

Użytkownik AAC może wskazywać pola z symbolami lub literami każdą częścią swojego ciała, którą jest w stanie kontrolować. Może to być cała dłoń, pięść, palce (jeden lub kilka), łokieć, głowa, noga, oczy. Może obsługiwać urządzenie do komunikacji, laptop czy tablet z pomocą przełączników, specjalnych klawiatur czy joysticków.

Istnieje też najnowsza generacja urządzeń obsługiwanych z pomocą wzroku, wykorzystująca technologię eyetrackingu, np. PCEye 5. Dzięki takim rozwiązaniom, osoby o bardzo dużych ograniczeniach ruchowych, mogą sprawnie komunikować się, decydować o sobie, pracować i wieść twórcze, aktywne i niezależne życie.

Źródło: Materiały własne T. Grabowski.

O czym należy pamiętać rozmawiając z użytkownikiem AAC?

1. Znajdź ciche, spokojne miejsce na rozmowę.
2. Usiądź naprzeciwko użytkownika AAC.
3. Zapoznaj się z informacją, w jaki sposób użytkownik AAC komunikuje się. Możesz zapytać o to użytkownika. Jeśli użytkownik AAC korzysta z urządzeń do komunikacji, sam odpowie na to pytanie. Jeśli nie, informację tę znajdziesz w jego paszporcie komunikacyjnym lub w książce do komunikacji.
4. Możesz poprosić, żeby użytkownik AAC zademonstrował, w jaki sposób odpowiada na pytania zamknięte i mówi *tak* oraz *nie*. Uważnie obserwuj użytkownika AAC. Komunikatami na *tak* może być np. wypowiedanie głoski *aaaaa*, sylaby *ta*, mrugnięcie dwa razy oczami, skinięcie głową, ruch stopą, wysunięcie języka, zaś komunikatami na *nie* np. wypowiedanie głoski *eeee*, mrugnięcie jeden raz oczami, pokręcenie głową, popatrzenie w bok itp.

5. Nie śpiesz się. Bądź cierpliwy.
6. Staraj się zadawać krótkie pytania.
7. Obserwuj użytkownika AAC. Bądź czujny. Zdarza się, że użytkownik nie mając w książce symbolu, o który mu chodzi, wskaże przedmiot w otoczeniu, który nakieruje Cię na odpowiedź.
8. Jeśli czegoś nie zrozumiałeś, poproś o powtórzenie lub wyjaśnienie
9. Podczas rozmowy unikaj używania trudnych sformułowań. Staraj się w miarę możliwości również posługiwać symbolami, gestami.
10. Jeśli użytkownik AAC wskaże symbol, dopytaj: „czy ten symbol chciałeś/aś wskazać?”
„ czy chodzi ci o...?”

Bibliografia

- Błeszyński J.J. (red.) *„Alternatywne i wspomagające metody komunikacji”*, Impuls, Kraków 2006.
- Brearley G. *„Psychoterapia dzieci niepełnosprawnych ruchowo”* WSiP, Warszawa 1999.
- Grycman M., Pilch A., Smyczek A., Świeczkowska K., *System wsparcia osób o złożonych potrzebach w komunikowaniu się wymagających wspomagających i alternatywnych metod komunikacji (AAC)*, <https://wlaczeniespoleczne.pl>.
- Grycman M. *„Sprawdź jak się porozumiewam. Ocena efektywności porozumiewania się dzieci niemówiących wraz z propozycjami strategii terapeutycznych”*, Stowarzyszenie Rehabilitacyjne Centrum Rozwoju Porozumiewania się, Kraków 2009.
- Kaczmarek B. *„Makaton w rozwoju osób ze złożonymi potrzebami komunikacyjnymi”*, Impuls, Kraków 2014.
- Książek M. *„Dziecko głuchoniewidome od urodzenia”*, Towarzystwo Pomocy Głuchoniewidomym, 2003.
- Moor J. Śmiech, *„Zabawa i nauka z dziećmi o profile autystycznym”*, wydawnictwo mała litera, Wydawnictwo Cyklady, Łódź – Warszawa 2006.
- Pilch A., Przebinda E. (red.) *„Gestem, obrazem, słowem”*, Stowarzyszenie Mówić bez Słów, Kraków 2005.

Smyczek A., Bolon B., Bombińska-Domżał A., Guzik J. „*Twoje znaki, moje słowa i zabawa już gotowa*”, Stowarzyszenie Mówić bez Słów, Kraków 2006.

Smyczek A., Grycman M. (red.) „*Wiem czego chcę*”, Stowarzyszenie Mówić bez Słów, Kraków 2004.

Stewart J. (red.) „*Mosty zamiast murów*”, PWN, Warszawa 2002.

Warrick A. „*Porozumiewanie się bez słów*”, Stowarzyszenie Mówić bez Słów, Warszawa 1999.

Strony www, na których można znaleźć informacje o AAC

www.aac.org.pl

www.communicationmatters.org.uk

www.isaac-online.org

www.makaton.pl

www.mowik.pl

www.piktogramy.com.pl

www.harpo.pl

www.atabi.pl

fb Chcemy gadAAC

fb Apps for AAC/ Nowoczesne technologie w AAC

Informacja o Autorkach

Agnieszka Pilch – oligofrenopedagog, informatyk, specjalista komunikacji wspomagającej i alternatywnej (AAC) i terapeuta wczesnego wspomaganie rozwoju.

Posiada ponad trzydziestoletnie doświadczenie w pracy z osobami o złożonych potrzebach w komunikowaniu się w różnym wieku.

Prowadzi superwizje i zajęcia na szkoleniach, warsztatach i na studiach podyplomowych związanych z tematyką AAC. Występuje na konferencjach AAC-owych w Polsce i za granicą (Ukraina, Rumunia, Rosja, Słowacja, Kanada). Jest autorką artykułów o tematyce AAC i autorem adaptacji z symbolami podręczników dla dzieci z niepełnosprawnością, w tym tablic do rozmów związanych z dojrzewaniem. Brała udział w przygotowaniu projektu ustawy o Systemie wsparcia osób o złożonych potrzebach w komunikowaniu się. Na co dzień pracuje z dziećmi prowadząc zajęcia AAC w Punkcie Przedszkolnym Lolek dla Dzieci Niepełnosprawnych w Lublinie oraz w Specjalnym Ośrodku Szkolno-Wychowawczym w Świdniku. Prowadzi Klub Dyskusyjny im. Michała Bubiłka w Zamościu dla dorosłych użytkowników AAC i ich rodzin.

Obecnie sprawuje funkcje: prezesa Stowarzyszenia Mówić bez Słów - ISAAC Polska i wiceprezesa Stowarzyszenia AAC-owi Przyjaciele.

Od września 2022 do grudnia 2023 była przewodniczącą Rady do spraw AAC (komunikacji wspomagającej i alternatywnej) i ETR (tekstu łatwego do czytania i rozumienia) przy Biurze Pełnomocnika Rządu do spraw Osób Niepełnosprawnych

Iwona Duda - pedagog specjalny, nauczyciel edukacji przedszkolnej i edukacji wczesnoszkolnej, terapeuta terapii pedagogicznej i wczesnego wspomaganie rozwoju. Od 20 lat pracuje z dziećmi, młodzieżą i dorosłymi osobami o złożonych potrzebach w komunikowaniu się. Ukończyła wiele kursów o tematyce AAC. Prowadziła także zajęcia w czasie szkoleń dla nauczycieli z Polski i Ukrainy z zakresu AAC. Jest sekretarzem Zarządu Stowarzyszenia AAC-owi Przyjaciele. Jako wolontariusz prowadzi spotkania w Klubie Dyskusyjnym im. Michała Bubiłka w Zamościu dla dorosłych użytkowników AAC i ich rodzin.